

Železnorudský výlet aneb Přídavná jména odvozená od zeměpisných jmen 2.

Minulý jazykový koutek jsme věnovali přídavným jménům odvozeným od jednoslovných zeměpisných jmen. Přestože byl poměrně podrobný, na leccos nezbyl prostor. Proto budeme v započatém tématu pokračovat a zaměříme se na tvoření adjektiv od víceslovných pojmenování.

Pro přehlednost je rozdělíme do několika typů, přestože zásady jsou v podstatě jednotné. Přídavné jméno vzniká sloučením jednotlivých základů slov víceslovného názvu spojených nejčastěji vokálem -o-, výrazně méně často pak -e-. Další postup je shodný jako při odvozování z jednoslovných pojmenování – užíváme stejnou základní příponu (-ský) a dochází ke shodným hláskovým změnám, kterým byla věnována první část příspěvku.

● přívlastek + podstatné jméno (Česká Lípa, Horní Štěpánov)

V podstatě bezproblémové je odvozování v případech, kdy přívlastkem je tvrdé přídavné jméno, náležející ke vzoru „mladý“. Česká Lípa – českolipský, Červený Hrádek – červenohrádecký (k + ský = cký), Dlouhý Újezd – dlouhoújezdský, Dobrá Voda – dobrovodský, Stará Paka – staropacký, Spálené Poříčí – spálenopoříčský, Staré Hamry – starohamerský, Vysoké Mýto – vysokomýtský, Zlatá Koruna – zlatokoronský, Železná Ruda – železnorudský.

Shodně postupujeme u jmen, jejichž první část má podobu měkkého přídavného jména, tedy vzoru „jarní“. První člen pojmenování vstupuje většinou do odvozeného přídavného jména v podobě odpovídající tvrdému vzoru „mladý“ – tedy se spojovací -o-: Dolní Věstonice – dolnověstonický (nikoli dolněvěstonický), Dolní Dvořiště – dolnodvořištský, Dolní Rakousy – dolnorakouský, Horní Štěpánov – hornoštěpánovský. Pokud první část obsahuje výrazy přední nebo zadní, má v odvozeném slově podobu předo-, zado- (nikoli předno-, zadno-), např. Přední Kopanina – předkopaninský, Přední Labská – předolabský, Zadní Třeboň – zadotřeboňský, Zadní Poříčí – zadopoříčský. Písmeno n se vypouští také při odvozování ze jmen obsahujících názvy světových stran, vypouštění se netýká jen vlastních jmen, postupujeme tak rovněž u označení širších zeměpisných oblastí: Jižní Amerika – jihoamerický, Západní Virginie – západovirginský.

Měkký kmen se spojovací -e- je zachován pouze u jmen jako Vyšší Brod – vyšebrodský, Dívčí Hrad – dívčehradský; ojedinelé je odvození Boží dar – božídarský.

● přívlastňovací přídavné jméno + podstatné jméno (Kardašova Řečice)

Adjektiva odvozená z názvů s přívlastňovacím přídavným jménem se užívají ve dvou podobách: jak se zachovaným celým základem obsahujícím skupinu -ov- (Golčův Jeníkov – golčovojeníkovský, Kardašova Řečice – kardašovořečický, Sezimovo Ústí – sezimovoústický), tak ve zjednodušené po-

1 Růže damascéská neboli r. turecká (*Rosa × damascena*). Růže hybridního původu z Malé Asie, do západní a střední Evropy se nejspíše poprvé dostala díky křížovým výpravám v 13. stol. Z vonných květů některých odrůd se získává éterický růžový olej. Na barevném akvarelu od Pierra-Josepha Redouté (1759–1840) je holandská odrůda 'Celsiana' vyšlechtěná kolem r. 1732. Foto G. Jansoone, převzato z Wikimedia Commons v souladu s podmínkami použití

době, v níž se -ov- odsouvá (Karlovy Vary – karlovarský). Leckdy vedle sebe žijí obě varianty a preference jedné z nich je dána místními zvyklostmi, případně i generačním rozdílem, např. Jindřichův Hradec – jindřichovohradecký i jindřichohradecký, Králův Dvůr – královodvorský i královodvorský, Králov Pole – královopolský i králopoleský, Konstantinovy Lázně – konstantinovolázeňský i konstantinolázeňský.

● **podvojná místní jména (Frýdek-Místek)** Zakončení -o- v první části adjektiva mají také nepříliš častá pojmenování sdružující v jeden celek dvě různá místní jména, která se zapisují se spojovníkem. Jejich zvláštností je, že zachovávají spojovník i v odvozeném složeném přídavném jménu: Frýdek-Místek – frýdecko-místeký, Hořice-Heroltice – hořicko-heroltický, Guinea-Bissau – guinejsko-bissauský (pro srovnání např. Burkina Faso – burkinafasový, Addis Abeba – addisabebský).

● jména s předložkou (Ústí nad Orlicí)

U jmen typu Týn nad Vltavou se při tvoření přídavných jmen obrací pořadí složek a vypouští předložka: vltavotýnský, Ústí nad Labem – labskoústický, Ústí nad Orlicí – orlickoústický, Vysoká nad Labem – labskovysoký, Lipník nad Bečvou – bečovskolipnický, Hořice nad Šumavou – šumavskohořický, Rožmitál pod Třemšínem – třemšínskorožmitálský, Teplice nad

Metují – metujskoteplický. Obrácené pořadí složek se užívá také v pojmenování Hradec Králové a Dvůr Králové – královéhradecký a královédvorský.

V užitelské praxi je tento typ s obráceným pořadím částí nejproblematičtější, naštěstí však obvykle (v závislosti na kontextu) vystačíme s přídavnými jmény odvozenými pouze od prvního členu: např. ústecký, lipnický, hořický. Plně podobu užíváme v případě nutnosti odlišit dvě města, např. Ústí nad Orlicí a Ústí nad Labem, Teplice nad Metují a Teplice nad Bečvou. V běžných komunikačních situacích, kde se předpokládá znalost konkrétního zeměpisného jména, se často redukuje i neproblematické podoby odvozené z přívlastkových spojení; říká se např. skalický místo stříbrnoskalický, českoskalický; krumlovský místo českokrumlovský a moravskokrumlovský; boleslavský místo mladoboleslavský a staroboleslavský.

Od teorie k praxi

Uvedený dvoudílný přehled odvozování může posloužit jako základní návod, je však nepochybné, že mnohé vysvětleno nebylo a že se v praxi setkáváme a budeme setkávat s různými nepravidelnostmi, nejasnostmi. Je dobré mít na paměti, že při užití přídavného jména by s ohledem na komunikační situaci mělo být jednoznačné, k jakému základnímu tvaru zeměpisného názvu odkazuje, aby se předešlo možnému nedorozumění. Pokud tomu tak není, je vhodnější ho netvořit a volit vyjádření se zeměpisným jménem. Příkladem takové situace mohou být homonymní podoby, které jsou shodné pro různé základy; např. adjektivum rovenský může vycházet od Rovenska i Rovné, lipnický odkazuje k obci Lipník i Lipnice, chlumecký k Chlumecku i Chlumecku; případně může jít o jemný, téměř přehlédnutelný rozdíl, např. hradištský je od Hradiště, zatímco hradištský od Hradištka. U některých jmen se odvozené adjektivum vůbec nepoužívá (Sněžka, Riviéra, Etna), u jiných se uplatňuje jen výjimečně štrbskopleský (Štrbské pleso), pecký (Pec pod Sněžkou).

Svou roli hraje také tradice, vžitost; některá adjektiva odkazují k zastaralým a dnes neužívaným podobám cizích jmen a jsou obvykle vázána jen v jistých ustálených spojeních. Např. italské město Padova, od něhož odvozujeme adjektivum padovský, mělo dříve i podobu Padua, která zůstala zachována v označení paduánská ovce (plemeno bezrohých ovcí původem ze severní Itálie) a jméno katolického světce Antonína Paduánského (který v Padově žil v závěru svého krátkého života); damascéská ocel, používaná k výrobě velice kvalitních nožů, stejně jako damascéská růže v sobě skrývají asijský Damašek (dnešní přídavné jméno je damašský).

Na konec ještě drobná pravopisná poznámka (může se zdát zbytečná, ale vzhledem ke zkušenostem z jazykové poradny si ji neodpustím). Zeměpisná jména píšeme s velkým počátečním písmenem, odvozená adjektiva mají písmeno malé; velké se užije jen tehdy, je-li takové slovo součástí vlastního jména: krkonošská květena, ale Krkonošský národní park, slovenské hory, ale Slovenské rudohory, novohradské okolí, ale Novohradské hory.